

СИНТАКСИС РЕЛІГІЙНИХ ПОВЧАНЬ

У статті узагальнено деякі синтаксичні особливості морально-аскетичних творів Василя Великого, що належать до Золотого віку патристики IV-V ст. У досліджуваних текстах виявлено три основних модальних різновиди висловлень-повчань (із спонукальною, оцінною та повиннісною модальністю), схарактеризовано їхні структурно-семантичні та стилістичні особливості.

Ключові слова: конфесійний стиль, жанр повчання, висловлення, модальність, спонукальна модальність, оцінна модальність, дебітивна модальність.

Ніна Гуйванюк

Синтаксис религиозных поучений

В статье обобщены некоторые синтаксические особенности морально-аскетических произведений Василия Великого, принадлежащих к Золотому веку патристики IV-V вв. В исследованных текстах выявлены три главные модальные разновидности высказываний-поучений (побудительной, оценочной и дебитивной модальности), охарактеризованы их структурно-семантические и стилистические особенности.

Ключевые слова: конфессиональный стиль, жанр поучения, высказывание, модальность, побудительная модальность, оценочная модальность, дебитивная модальность.

Nina Gujvanjuk

Syntax of religious edifications

In the article some syntactic features of morally-ascetic works of Vasylij Velykyj are generalized, that belong to the Golden age of patristics of IV-V century. In the investigated texts three basic modal varieties of utterances-edifications (with incentive, evaluative and debitive modality) are educed, their structurally-semantic and stylistic features are characterized.

Key words: confessional style, genre of edification, utterance modality, incentive modality, evaluative modality, debitive modality.

Видання серії „Джерела християнського Сходу” у видавничому відділі „Свічадо” у Львові при монастирі монахів Студитського уставу Свято-Іванівської Лаври зробили доступними для українських дослідників релігійні тексти VI-XIV ст., що репрезентують епоху Середньовіччя. У видавництві побачили світ „Поучення” Теодора Студита, „Невидима боротьба” Никодима Святогорця, „Життя Мойсея” Григорія Ниського, „Поучення і послання” Авви Доротея, „Щірі розповіді прочанина своєму духовному отцеві”, „Про священство” Йоана Золотоустого, „Про покаяння” Теофана Затворника, „Життя у Христі” Миколи Кавасила, „Лік Духовний” Дмитра Туптала, „Гомілії” та „Морально-аскетичні твори” Василя Великого та інші. Ці видання засвідчують самотність духовних скарбів, в яких відображена глибина богословської думки Святих Отців та Учителів, які стояли біля витоків Христової Церкви. Християнські автори релігійних текстів подають приклади непроминаючих істин і перелік богословських настанов, переконань у послуху Слову Божому, а тому актуальні й сьогодні, особливо у доступній сучасній формі перекладу українською мовою.

Матеріалом для нашого дослідження послугувало видання морально-аскетичних творів Василя Великого у перекладі з давньогрецької мови Л.Звонської [1], що якнайкраще репрезентує золотий вік патристики IV-Vст. У своїх морально-аскетичних творах Василій Великий веде мову про благочестиву віру в Бога, а також про те, чого, згідно з приписами Святого Письма, слід уникати. Тобто його морально-аскетичні твори мають характер повчань. Слово „повчання” має чотири словникові дефініції: „дія до знач. повчати”, „поради, напучення”, „проповідь, що містить у собі поради, напучення” і „жанр давньоруської літератури”, якому характерні усі вище названі значення. Поучення (повчання) як жанр художньої літератури, прикладом якого є твір „Поучення Володимира Мономаха” періоду прадавньої української літератури XII ст., сформувався на

християнських наставляннях-повчаннях з метою зміцнення християнської віри. Повчання у релігійному плані – це своєрідні морально-етичні приписи, які становлять кодекс добродетелей, християнських заповідей. Зрозуміло, що більшість речень у творах повчального жанру є спонукальними. Проте їх „спонукальність” виявляє певну специфіку порівняно з тими різновидами, які властиві іншим стилям і жанрам літературної мови.

Метою нашої статті є системний аналіз синтаксису релігійного тексту, зокрема узагальнення виявів у ньому синтаксичної модальності та окреслення структурно-семантичних параметрів висловлень-повчань.

Проблема різноманітних модальних виявів у тексті певного стилю і жанру залишається поки що належно недослідженою, незважаючи на численні лінгвістичні дослідження в цій галузі. До сфери модальності зараховують передусім значення, які відображають характер комунікативної спрямованості речень-висловлень (повідомлення, питання, спонукування), а також „змістові варіації зв'язку між підметом і присудком, виражені допоміжними словами *може, має, хоче, повинен* та ін.” [2, с. 385].

З погляду синтаксису модальність поділяють на *об'єктивну*, яка характеризує відношення висловлення до дійсності у плані реальності й нереальності і основним засобом оформлення якої є дієслівна категорія способу дії, та *суб'єктивну*, яка нашаровується на основну модальну кваліфікацію речення і створює додаткову модальну рамку, своєрідну модальну інтерпретацію висловлень з відтінками достовірності /недостовірності, невпевненості, припущення, здогаду, сумніву, недовіри та ін. Кваліфікацію модальності як комплексної синтаксичної категорії знаходимо у працях швейцарського лінгвіста Шарля Баллі, у граматичних працях В.В.Виноградова, О.С. Мельничука, І.І.Слинька, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка, В.Д.Шинкарука, О.А.Тронь та ін. Особливо цікавою є інтерпретація функціонально-семантичного поля суб'єктивної модальності та засобів вираження різноманітних суб'єктивно-модальних значень частками, вставними словами, вигуками, інтонацією, порядком слів тощо у працях українських дослідників Л.В.Бережан, В.А.Чолкан, В.М.Ткачука та ін.

Категорія модальності передусім пов'язана з категорією предикативності, яка бере активну участь у синтаксичному структуруванні й формує граматичне значення речення. Як функціонально-семантична категорія модальність тісно пов'язана з когнітивно-лінгвістичною діяльністю людини, із здатністю мовної свідомості моделювати ситуації дійсності, а також з поняттями оцінки, емоційності та експресії, що формують так звану авторську модальність.

Функціонально-семантична категорія модальності, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного, на нашу думку, тісно пов'язана з жанром тексту, з його комунікативними параметрами і виявляє низку особливостей, які доповнюють синтаксичну теорію. Наприклад, характеризуючи комунікативно-функціональні типи спонукальних речень, М.У.Каранська виділяє декілька різновидів, зумовлених „відмінностями спонукальних стосунків між мовцем і виконавцем”, які в свою чергу зумовлюють відмінності у змісті й оформленні речень [3, с. 24]. Зокрема, це речення прямого спонукування, безпосередньо висловлені другій особі як виконавцеві сказаного, які мають такі функціонально-модальні різновиди: пораду, пораду із заохоченням, прохання, заохочення, запрошення, прохання з порадою та бажанням, вимогу, розпорядження, пораду з вимогою, прохання з вимогою, наказ, застереження, заборону, пропозицію, пропозицію з заохоченням та ін. [3, с. 25]. Дослідниця звертає увагу на те, що в публіцистичному стилі характер спонукальних конструкцій дещо інший. У текстах цього стилю найчастіше виражають спонукування як заохочення до спільної дії, заклики, заклики з порадою або застереженням. Проте поза увагою залишилися ще чимало модально-функціональних різновидів спонукальних конструкцій, які

використовують, наприклад, у конфесійному стилі, у текстах сакрального чи релігійного змісту. Зокрема, з-поміж різновидів спонукальних конструкцій ми натрапляємо у даних текстах найчастіше на *речення з модальністю повчання*.

Повчання – це особливий вид спонукальних відношень, які встановлюються між особою-учителем та учнем, з підкресленням обов'язкового виконання спонукуваної дії, оскільки вона пов'язана з найвищим законом – Божою заповіддю, з приписами релігійного кодексу. Це спонукування-настанови, напучення, доброзичливі наставляння-скеровування на путь істинний, на путь Віри Христової, на путь навернення до Божого Слова. Серед висловлень-повчань ми виділили три основних модальних різновиди, а саме: 1) **висловлення зі спонукальною модальністю**; 2) **висловлення з оцінною модальністю**; 3) **висловлення з модальністю дебітивності (повинності, необхідності, змушеності)**.

1. Висловлення зі спонукальною модальністю – найбільш поширений тип серед висловлень повчального змісту.

Окремим різновидом повчальних висловлень зі спонукальною модальністю є **висловлення-заповіді** (з модальністю заповідей Божих), які характерні лише для релігійних текстів, оскільки співвідносні з Божественними настановами і заповідями Ісуса Христа, який сам сповідував Слово Боже і наставляв інших, привертаючи до цього, а його учні (апостоли, святі, отці і служителі церкви) – звертаються до нагадувань, цитувань Книг Святого Письма. Суть заповіді роз'яснено у творах Василя Великого: „Заповіді Господні ми приймаємо, не досліджуючи їх, бо знаємо, що все *Святе Письмо богонатхненне і корисне* (1 Тим. 3, 16). *Невиконання заповідей Христових* – ознака відсутності любови до Бога і Христа Його, а доказом любови є *виконання заповідей Христових* і терпіння за Нього аж до смерті” (1, с. 41). Окремі заповіді Господні у творах Василя Великого оформлено як „Правила”. Наприклад: „**Правило 3.** Про те, що *Господь проголосив*, що *перша і найбільша заповідь у Законі* – любити Бога усім серцем, а друга – любити ближнього, як самого себе” (1, с. 40). Особливими компонентами **висловлень-заповідей** є цитування. Чимало висловлень-заповідей оформлені конструкціями прямої мови з коментарями автора (Василя Великого) та з відповідними покликаннями на джерела, як-от: *Господь сказав: Прощайте, коли що маєте проти когось* (Мр. 11, 25) (1, с. 212). А *Я вам кажу не противитися злу* (Мт. 5, 38-39) (1, с. 81). *Євангеліє від Матей: Ісус каже* йому: Люби Господа, Бога свого, всім своїм серцем і всією своєю душею, і всіма своїми помислами. *Це є найперша і найбільша заповідь*. А друга подібна до неї: *Люби свого ближнього, як самого себе* (Мт. 22, 37-39) (1, с. 40-41). Шануй батька і матір – така *перша заповідь з обітницею*: щоб тобі було добре і щоб ти був довголітнім на землі (Еф.6,1-3) (1, с. 129). *Написано: Не хлібом одним житиме людина, але кожним словом, що походить з уст Божих* (Мт 4, 1-4) (1, с. 97). *Святе Письмо говорить*: Не хваліться і не говоріть зухвало (1 Сам. 2, 3) (1, с. 216). Царство Небесне належить тим, що докладають зусиль, *і ті, що беруть силою, здобувають його* (Мт. 11, 12). Це – слово *Євангелія* (1, с. 19).

Окремі **висловлення-заповіді** структуровані як переповідні конструкції: *Апостольська заповідь наказує*, щоб *кожна людина корилася вищій владі, бо ті, хто противляться владі, візьмуть осуд на себе* (Рим. 13, 1-2) (1, с. 29).

Наступним різновидом висловлень-повчань з модальністю спонукування є **висловлення-наставляння**, в яких виражено **поради** та **застереження**: Чоловіки, **любіть** своїх дружин, як Христос полюбив Церкву і віддав Себе за Неї (1, с. 126). Жінки ваші в церквах **нехай мовчать**, бо *не годиться їм говорити, а належить коритися* (1, с. 127). Так само й жінки **нехай одягаються** скромно (1, с. 127). **Не працюйте** тільки про людське око...(1, с. 128). Гнівайтесь, але не грішіть (Пс. 5, 5) (1, с. 157). Не втомлюйтеся

чинити добро (2 Сол. 3, 13) (1, с. 216). *Не робіть нічого у чварах чи марнославі, але у покорі вважайте один одного вищим від себе* (Фил. 2, 3) (1, с. 76). Кожна людина нехай кориться вищій владі, бо немає влади, яка б не була від Бога, а чинні влади встановлені Богом (1, с. 131). *Якщо* простите людям їхні провини, то простить і вам ваш Небесний Отець. А *якщо* не будете прощати людям їхніх провин, то й Отець ваш Небесний не простить вам (Мт. 6, 14-15) (1, с. 85).

Висловлення-наставлення (напучування) займають центральне місце в системі висловлень-повчань у досліджуваних текстах. На відміну від інших висловлень-повчань, вони містять у своїй структурі обов'язковий компонент з обґрунтуванням зумовленості спонукуваної дії (її бажаності, мети, причини, умови, наслідку) чи її роз'яснення або обґрунтування її необхідності й обов'язковості. Серед висловлень-повчань можна виділити декілька структурно-семантичних різновидів. Це зазвичай складні (складнопідрядні, рідше складносурядні та складні безсполучникові) речення. Одна з предикативних частин такого речення має спонукальну модальність, інша предикативна частина обґрунтовує її зумовленість. Можемо виділити десять основних різновидів висловлювань-напучувань, а саме:

1) спонукувана дія + **мета** її здійснення: *Не поспішай* віддавати накази спільноті, *щоб* не накласти на свою шию тягар чужих гріхів (1, с. 20). *Не будь занадто цікавий і не прагни все побачити, щоб* не заповнив твоє серце гнів пристрастей (1, с. 17);

2) спонукувана дія + **причина** (її обґрунтування): **Покайтеся**, бо наблизилось Царство Небесне (Мт. 4, 17). Навпаки, *молися* ще й таємно, бо Бог, Котрий бачить таємне, віддасть тобі явно (Мт. 6, 6). *Навчіться* від Мене, бо Я сумирний і покірний серцем (Мт. 11, 29) (1, с. 69);

3) спонукувана дія + **умова** її здійснення: *Якщо* ти ще молодий і недосвідчений, то *тримайся* подалі від однолітків і тікай від них, як від вогню (1, с. 15). А *коли* маєш дар служіння – *будь на служінні, коли* вчителювання, – *вчителью, коли* утішання – *втішай* (1, с. 104). *Якщо* можливо, і наскільки це від вас залежить, *живіть* в мирі з усіма людьми (1, с. 104). *Остерігайся* зловживань, надмірностей і погорди, навіть *якщо* доручені тобі справи видаються незначними (1, с. 19);

4) спонукувана дія + **умова і причина**: *Коли* розмовляєш з нижчим від себе чи він тебе про щось запитує, то *не відповідай* йому недбало, *погорджуючи братом і зневажаючи Бога*. Бо, *зневажаючи убогого, ти дратуєш Творця його* (Прип. 17, 5), – каже притча (1, с. 18);

5) спонукувана дія + **мета і причина**: *Не судіть, щоб* вас не судили, бо яким судом судите, таким же судитимуть вас (Мт. 7,1) (1, с. 85). Нагадуй про це і засвідчуй перед Богом, *щоб* не сперечалися, бо не потрібно це, хіба що *щоб* відвернути слухачів (2 Тим. 2, 14);

6) спонукувана дія + **умова і мета**: *Коли* звертаються із запитанням до когось іншого, *міцно стули* свої уста, *щоб* твій язик, підштовхнутий серцем, не прохопився якимось марним словом і не вразив суворих подвижників, а тебе не скував ланцюгами осуду (1, с. 18). *Коли* хто не послухає нашого слова, *зауважте* йому цим посланням і не спілкуйтеся з ним, *щоб* він був присоромлений (2 Сол. 3, 14) (1, с. 141);

7) спонукувана дія + **спосіб її виконання**: Діла свого служіння виконуй старанно і належним чином, як і личить слугі Христовому (1, с. 19). Будьте ж милосердні, як і Отець ваш є милосердний (Лк. 6, 35) (1, с. 42). Ідіть і навчайте всі народи, *хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа* (Мт. 28, 19);

8) спонукувана дія + **роз'яснення** її: отожд пильнуйте, *щоб* поводитися обережно, не як нерозумні, цінуючи час, – дні-бо лукаві. *Тому* не будьте нерозумні, але пізнавайте волю

Божу (Еф. 5, 15-17). А від нерозумних і неучьких суперечок ухиляйся, *знаючи*, що вони породжують сварки (2 Тим. 2, 23);

9) спонукувана дія + **пояснення** (обґрунтування її необхідності, доцільності): До Колосян: Слово ваше нехай завжди буде ласкаве, приправлене сіллю: *потрібно*, щоб знали ви, як кожному належить відповідати (Кол. 4, 6). Тож *віддайте* всім належне: кому податок – податок, кому мито – мито, кому страх – страх. Кому почесні – почесні. *Не будьте винні* нікому нічого, крім того, щоб любити один одного (Рим. 13, 7-8);

10) спонукувана дія + **наслідок** її, результат: Досягай висот у чеснотах і наблизися до янголів (1, с. 20). Вияви неправду ближнього свого, – і не приймеш гріха через нього (Лев. 19, 17) (1, с. 154). Подекуди спонукувана дія сама оформлена як умова, в якій наступна предикативна частина виражає очікуваний наслідок, результат: Не судіть, і вас не судитимуть; не засуджуйте інших, і вас не будуть засуджувати (Лк. 6, 37) (1, с. 85).

Звернемо увагу на деякі особливості синтаксичної будови висловлень-напучувань. Передусім вони адресовані узагальненому співрозмовнику, узагальненій 2-й особі у формі однини чи множини, тому більшість предикативних одиниць побудовані за моделлю односкладних узагальнено-особових речень: *Не будь суддею* чужих гріхів (1, с. 14). *Бережи* свій слух від житейських розмов, *щоб* не забруднити душі (1, с. 17). *Будьте досконалі*, як досконалий Отець ваш Небесний (Мт. 5, 48) (1, с. 42). Рідше спонукальна частина побудована за зразком двоскладних речень з займенниковим підметом ТИ або ВИ: *І ви, пани, чиніть* так само їм: облиште погрози, *знаючи*, що і ви, і вони мають Господа на небесах, а Він не зважає на особу (Еф. 6, 9).

Факультативним компонентом висловлень-напучувань (наставлянь) є звертання, напр.: До Колосян: *Батьки*, не драгуйте своїх дітей, *щоб* вони не занепадали духом (Кол. 3, 21) (1, с. 129). *Діти, слухайтеся* своїх батьків у Господі, *бо* це справедливо (Еф. 6, 1-3) (1, с. 129). *Фарисею сліпий, очисти* спершу середину кухля і миски, *щоб* вони стали чисті й зовні (Мт. 23, 25-26).

Модальний компонент зумовленості (причини, умови, мети), який є обов'язковим у висловленнях-повчаннях цього типу (напучуваннях, наставляннях), найчастіше оформлений підрядною предикативною частиною складнопідрядного речення. Рідше він є напівпредикативним зворотом простого ускладненого чи складного речення: *Відкинувши неправду*, кожен говоріть правду до свого ближнього (Еф. 4, 25). *Залишаючи друзів і близьких своїх*, не сумуй, бо поєднуєшся з Христом (1, с. 12). *Вважай* власну волю нічого не вартою й цілком відмовся від самого себе, *щоб* ти виявився мов чиста річ і заслужив похвалу і прославляння, *примножуючи вкладене в тебе добро* (1, с. 13).

Цікавим є факт, що в досліджуваному матеріалі, який репрезентує систему висловлень-повчань, ми не зафіксували речень, в яких би спонукувана дія поєднувалася з **допустовою частиною** (яка зазвичай обґрунтовує умову, всупереч якій має відбуватися спонукувана дія). Це підтверджує думку про обов'язковість дотримання релігійних повчань.

Модальний компонент із значенням наслідку найчастіше оформлений у взаємозв'язку із спонукальною частиною як складносурядне речення закритої структури (з умовно-наслідковими відношеннями): Виконуй це, – і будеш жити (Лк. 10, 25-28). Прийдіть до Мене, усі втомлені та обтяжені, – і Я вас заспокою (Мт. 11, 28-30).

Модальний компонент обґрунтування-пояснення, своєрідного коментаря, є структурним компонентом складного безсполучникового речення закритої структури, як-от: Не *обманюйте* себе: ні розпусники, ні ідолопоклонники, ні перелюбники, ні блудодійники, ні мужоложці, ні користолобці, ні п'яниці, ні злоріки, ні захланні – Царства Божого не впадують (1 Кор. 6, 9-10) (1, с. 102).

Порівняно часто у релігійних текстах висловлення-напучування побудовані як складні ускладнені речення (складні синтаксичні конструкції з різними видами синтаксичного зв'язку). Наприклад: *Не дозволяй іншому виконувати твої обов'язки, щоб твою нагороду не відняли в тебе й не вручили іншому і щоб інший не прославився твоїм багатством, а тебе не зганьбили цим* (1, с. 19). На зібраннях *уникай* перших рядів, *шукай* для себе віддаленого місця, *щоб* почути: *Друзе, пересядь вище* (Лк. 14, 10). *Прагни бути серед нечисленних, бо* добро рідкісне, *і тому* мало хто входить до Царства Небесного (1, с. 19). Наказуй багатим віку цього, *щоб* не надималися високо і *щоб* не покладалися на непевність багатства, але на Бога, котрий щедро постачає нам все для прожиття (1 Тим.6,17) (1, с. 80). *Силкуйтеся ввійти* тісними ворітьми, *бо* кажу вам: багато хто будуть намагатися ввійти, але не зможуть (Лк.13, 24).

Найскладнішою синтаксичною одиницею, що репрезентує висловлення-повчання, є надфразна єдність, що становить текстове поєднання кількох речень з актуалізованим засобом зв'язку (найчастіше причинивим сполучником **бо**): *Діла свого служіння виконуй старанно і належним чином... Бо* сказано, що *проклятий всякий, хто чинить діло Господнє недбало* (Єр. 48, 10). Прийдіть до Мене, усі втомлені та обтяжені, – і Я вас заспокою. Візьміть ярмо Моє на себе і навчіться від Мене, бо Я сумирний і покірний серцем, – і знайдете спокій душам своїм. **Бо** ярмо Моє приємне, а тягар Мій легкий (Мт. 11, 28-30).

Різновидом текстового оформлення є дискурсивне висловлення, побудоване у формі діалогу з питальною реплікою та реплікою-відповіддю, як-от: *Хочеш не боятися влади? Чини добро – і матимеш від неї похвалу* (Рим. 13, 3-4) (1, с. 130).

Окремим різновидом висловлень зі спонукальною модальністю у релігійних текстах вважаємо **висловлення з модальністю заклик**. Семантику заклику як один з різновидів спонукальної семантики розкрив в одній із своїх статей, яка називалася „Про деякі прикрі морфологічні тенденції в сучасній правописній практиці” Андрій Содомора [4]. Зокрема автор статті звернув увагу на відмінності між закликом та наказом, які об'єднуються у граматичних працях формою вираження – наказовим способом дієслова. Форма заклику вживається часто „замість прямого наказу”, бо не можна адресувати наказ собі. Наказ і заклик, на думку А.Содомори, – це „різні речі не тільки у психологічному, а й у граматичному плані” [4, с. 61]. Форма заклику об'єднує автора-промовця з адресатом, до якого він звертається, зараховуючи і себе до тих, хто має виконувати спонукувану дію, бо вона і для нього самого (промовця) є обов'язковою. Прикладами таких **закличних конструкцій-повчань** можуть бути речення з предикатом у формі першої особи множини з відповідним займенниковим підметом МИ або без нього, на зразок: *Докладімо й ми зусиль, щоб бути серед них...* (1, с. 220. Отож *повернімося* до первісної благодаті, якої ми позбавлені через гріхи...(с. 23). Маючи поживу і прикриття, тим *вдовольняймося* (1 Тим. 6, 8) (1, с. 79). Тож *не осуджуймо* один одного (Рим. 14, 12-13) (1, с. 85). Ні в чому *не робімо* ніякого *спотикання*, щоб не заплямувати нашого служіння, але виявити в усьому себе слугами Божими (2 Кор. 6, 2-4). **Не будьмо марнославними, не змагаймося** один з одним (Гал. 5, 26) (1, с. 156).

Підсилює значення заклику і християнське звертання *брати, браття*: Тож *закликаю* вас, *брати*, заради божого милосердя повіддавайте ваші тіла на жертву живу, святу, приємну Богові, як розумне служіння ваше (Рим. 12, 1) (1, с. 133).

Різновидом висловлень-повчань зі спонукальною модальністю є також **висловлення-застереження**, в яких оголошено покарання, яке має чекати на грішника чи того, хто порушив припис чи переступив закон, тобто це своєрідні висловлення-епітимії. Прикладами таких *покарань* можуть бути: *заборона* стояти разом з усіма під час псалмоспівів, *недопуск* до спільної молитви, *заборона* вживати їжу. Залежно від *провини*,

покарання накладає той, хто призначений стежити за порядком і дисципліною (1, с. 27). **Висловлення-епітимії** побудовані на основі порушення обов'язкової умови, яка мала б виконуватися, але не виконується з вини грішника. Тому він заслуговує на покарання. У **висловленнях-епітиміях** спонукальну модальність містить та частина, яка оголошує про покарання за відомі заздалегідь провини: *Покарання для братів, що переступили правила, нехай будуть співмірні з їхнім гріхом*. Обов'язковим у структурі такого висловлення є компонент із значенням умови, показником якої є сполучник **якщо**, а також компонент із значенням допустовості, вираженим дієприслівниковим зворотом чи підрядною допустовою частиною речення, як-от: **Якщо** хтось, *будучи тілесно здоровий*, занедбує молитви чи вивчення псалмів, *придумуючи різні виправдання для свого гріха* (Пс. 141, 4), *то нехай він буде відлучений від спільноти чи постить протягом тижня* (1, с. 243). **Якщо** когось образив брат його і він, *незважаючи на заклики спільноти*, не пробачить йому гріха, забувши про сказане: *Якщо хтось має на кого оскарження, [то нехай простить] так, як і Христос простив, то нехай буде відлучений від інших* (1, с. 244). **Якщо** хтось поміняється з братом обов'язками *всупереч ustalеному порядку*, за винятком тих, кому доручено розподіляти обов'язки, *то нехай залишиться без благословення* (1, с. 246). **Якщо** хтось зневажає чи заперечує накази брата, *хоча спроможний це виконати*, і не підкоряється з усією радістю у Христі, *щоб виконати це повною мірою*, так само нехай буде відлучений на тиждень (1, с. 243).

Подекуди, замість компонента допустовості, у висловленнях-епітиміях може вживатися *протиставна конструкція*, як-от: **Якщо** когось з любов'ю картають за його помилки і закликають до обачності, *а він не сприймає зауважень і не прагне отримати прощення за них*, то нехай протягом тижня буде відлучений від спільноти (1, с. 243).

2. Висловлення з оцінною модальністю мають за мету переконати адресата, якому адресована спонукувана дія, прямо виражена у висловленнях-повчаннях зі спонукальною семантикою, в тому, як важливо виконувати релігійні заповіді, релігійні приписи чи настанови, напучування святих отців. Оцінна модальність пов'язана з тим, наскільки „гідні” або ж „негідні” ті чи ті вчинки людей, наскільки вони відповідають моральним та етичним кодексам вірника або священика, ченця чи простої людини. Ці висловлення-повчання мають непрямо спонукати співрозмовника виконувати певну дію, а через усвідомлення оцінки „добре” чи „погано” прийти до усвідомлення самого змісту „повчання”, до потреби виконувати необхідне, приписуване чи заповідане. Серед цих висловлень-повчань розрізняємо такі різновиди:

1) оцінні конструкції з компонентами „добро” і „зло”, „добрий” і „злий”, „добре” і „погано”, „**шкода** для душі”, які в сукупності окреслюють поняття „**гріх**”, того, що „опоганює” людину: *Не перемагай злом, а перемагай зло добром* (Рим. 12, 21) (1, с. 210). **Погано** для ченця давати волю роздратуванню, впадати у відчай, безпідставно гніватися на ближнього, ображатися на когось, платити злом за зло (1, с. 21). З серця виходять **злі помисли**, убивства, перелюби, розпуста, злодійство, неправдиві свідчення, блюзнірства. Ось те, що **опоганює** людину (с. 101). В обох випадках однаковою є **шкода** для душі: і коли неупокорене тіло шаліє від зайвої енергії, і коли тіло немічне, недуже, виснажене... (1, с. 25-26);

2) оцінні конструкції з компонентами „**блаженний**”, „**блаженні**”:

Блаженні переслідують за праведність, бо їхнім є Царство Небесне. **Блаженні** ви, як ганьбити і гнати вас будуть... **Блаженні** ви, коли люди зненавидять вас... (1, с. 98). **Блаженні** засмучені, бо вони потішені будуть (1, с. 103). **Блаженні миротворці**, бо вони синами Божими будуть названі (Мт. 5, 9) (1, с. 82);

3) оцінні конструкції з компонентами „лихо”, „горе”, „ганьба”: *Лихо* вам, що тепер ситі, бо зазнаєте голоду. *Лихо* вам, що смієтеся нині, бо заридаете і заплачете. (1, с. 102). *Лихо* людині, через яку проходять спокуси (Мт. 18, 7). *Горе вам*, книжники та фарисеї, лицеміри, що чистите зовні кухоль і миску, а всередині вони наповнені здириства та розбещеності (с. 40). *Ганьба* для вас, що судитесь між собою (1 Кор. 6, 7-8) (1, с. 81);

4) оцінні конструкції з компонентами оцінки („корисний” („користь приносить”), „особливо цінується”, „вартий”, „не вартий”, „гідний”, „не гідний”): *Особливо цінується*, коли належне робити нам відповідно до обов’язків ми виконуємо смиренно, без вивищення, гніву і нарікань (1, с. 19). *Страждання теперішнього часу нічого не варті* супроти тієї слави, що нам має об’явитися (Рим. 8, 18);

5) компаративні оцінні конструкції з компонентами „краще, ніж”: *Краще* бути обмовленим, ніж обмовляти, битим, ніж самому бити, терпіти образи, ніж кривдити, бути позбавленим чогось, ніж бути здирником (1, с. 21-22). *Краще судить* про те, щоб не давати братові приводу для спотикання чи спокуси (1, с. 67). Слід коритися *більше Богові, ніж людям* (1, с. 131). Нагорода за послух *вища, ніж* нагорода за смиренність (1, с. 29). А благопристойність і бездоганність поведінки братів *буде тим кращою*, чим рідше буде виникати необхідність з’являтися серед людей заради вдоволення життєвих потреб (1, с. 25);

6) оцінні конструкції з експресивними компонентами оцінки, що найчастіше оформлені як двоскладні іменні речення: *Гріх – то жало смерти* (1 Кор. 15, 56). *Окрасою ченця є постійна молитва*, вдячність усім, покора перед усіма і відсутність зверхності (1, с. 21). *Найдужчі небезпеки* для ченця – спілкування з жінками і споживання вина, бо вино й жінки зведуть і розумних (Сир. 19, 2) (1, с. 22). *Великою справою* є служіння, яке може забезпечити тобі Царство Небесне (1, с. 19). Се, що ти робитимеш без Його відома, *буде неначе злодійство і блюзнірство*, що провадять до смерті і не приносять користи (1, с. 13);

7) оцінні конструкції з протиставними відношеннями: *Нерозумні ж, взявши з собою світильники, не взяли з собою оливи, а мудрі ж набрали оливи в посудинки разом із своїми світильниками* (1, с. 39). ...Бо в *добрих* учителів й уроки *добрі*, а в *злих – злі* (1, с. 13). Лікаря потребують не здорові, а недужі (1, с. 135).

3. Серед висловлень-повчань із модальністю *дебітивності (повинності, необхідності, змушеності)* виділяємо передусім *висловлення-приписи*, яким характерна категорична дебітивна модальність, тобто необхідність обов’язкового дотримання моральних чи етичних норм, релігійних догм або категоричної заборони робити що-небудь. Поняття „дебітивність” трактується як модальне значення, що означає приписуваність дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами, обов’язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій, тобто нормами в широкому розумінні цього слова [5] Встановлено тісний взаємозв’язок категорії дебітивності з іншими різновидами модального значення (можливості/неможливості, бажаності тощо), тобто в ієрархії модальних значень, а також у тісному взаємозв’язку з категорією необхідної, повиннісної чи неминучої зумовленості дії.

Серед висловлень-повчань із категорією дебітивної модальності виділяємо декілька різновидів:

1) з модальністю заборони: *Заборонено* виходити з монастиря, якщо вони не зумовлені дійсною потребою (необхідністю) (1, с. 30). *Нехай будуть заборонені* недоречні розмови і несвоечасні бесіди (1, с. 30). Але *нехай* ніколи той, хто дає поради чи накази, *не сміє підвищувати голос* і говорити голосно й грізно, *бо* це ганьба та приниження для брата (1, с. 30). Він (чернець) *не може присягати, займатися*

лихварством, не може шукати зиску ані з елею, ані з хліба чи вина (1, с. 21). Жінці навчати **не дозволяю** ані панувати над чоловіком, але нехай перебуває у мовчанні. Бо Адам був створений першим, а потім Єва (1 Тим. 2, 11-15) (1, с. 127). Як бачимо, приписи у формі заборони використовують предикати „заборонено”, „нехай будуть заборонені”, „не дозволяю”, з модальними допоміжними компонентами „не сміти (не посміти)” або ж „не могли”, що підсилені обставинними поширювачами „ніколи”. Подекуди ці висловлення мають складну структуру з компонентом обґрунтування умови виконання спонукуваної дії або ж причини-обґрунтування;

2) з модальністю **вимоги обов’язкового дотримання правил і законів (з модальністю суто релігійних настанов)**: Духовний закон вимагає, щоб таїнство Пасхи споживало не менше десятих осіб (1, с. 24). **Основними вимогами й правилами** подвижницького життя нехай будуть такі: **не прагнути** до розманіжености, до надмірних тілесних страждань, **уникати** надмірності, щоб тіло не розповніло й не розлінилося, а, ослабившись, не втратило здатності до виконання заповідей (1, с. 25). Від управителів **вимагається**, щоб кожний був вірним (1 Кор. 4,1-2) (1, с. 134). Тому **нехай стане загальним правилом**, щоб відвідувачі зверталися до настоятеля...(1, с. 26). Серед них і **висловлення-настанови** з модальністю загальної спонуки щодо дотримання норм християнської етики з частками **хай (нехай)**. Ці висловлення оформлені як специфічні правила поведінки: Усе сказане **нехай стане загальною спонукою** для тих, хто обрав життя чисте й непорочне (1, с. 24). **Нехай** усе життя *буде часом молитви* (1, с. 26). А кожна сестра **нехай очікує** від настоятельки не приємного, а корисного і потрібного, **нехай не доскіпується** до того, що їй наказують (бо така звичка призводить до непокори) (1, с. 31). **Нехай** усе це *виконується* з твердим переконанням, що *слово настоятельки – закон* (1, с. 31). **Нехай** твої вуха *будуть відкриті* для послуху, а руки *готові* до виконання наказів, уста *мовчазні*, а серце *розважливе* (1, с. 14).

Як бачимо, до складу таких висловлень входять компоненти-„нагадування” про обов’язкові „правила”, „вимоги”, про „Духовний закон”;

3) з модальністю **неприйнятності** (з оцінними предикатами **бути (є) неприйнятними, не пристало, не личить, не пасує** щось робити християнинові): Тому в спільноті **неприйнятними є** суперечки чи симпатії, **бо** сперечання породжують ворожнечу, а симпатії і близькість спричиняють підозри і заздрощі (1, с. 29). Ченцеві **не пристало хвалитися**, говорити похвали та прислухатися до хвали інших (1, с. 22). Ченцеві **личить** зі страхом і боязню трудитися задля свого спасіння, палати духом..., а не боротися з повітрям (1, с. 22). Ченцеві **не личить** надмірно **доскіпуватися** до тайни Отця, Сина і Святого Духа (1, с. 21). Що **личить** християнинові? *Любити* один одного, як і Христос полюбив нас (1, с. 138);

4) з модальністю **необхідності** (з предикатами, до складу яких входять модальні компоненти **треба, слід / не слід, необхідно**): Перешіптування, шептання на вухо, різні знаки й кивання **треба** зовсім *викорінити, тому що* перешіптування породжує підозри у злослів’ї (1, с. 30). Лише **треба** *звикати*, що життя жінок потребує ще більшої благочинності і впорядкованості: виховання в них безкорисливості, мовчання, послуху, доброзичливості, взаємної прихильності, впровадження суворих правил щодо виходу із монастиря і зустрічей, заборони розрізнених угруповань (1, с. 30-31). Отож **необхідно**, щоб любов усіх і одного до іншого брата була рівна й однакової сили (1, с. 30). Отож **необхідно**, щоб любов усіх і одного до іншого була рівна й однакової сили, а *шанувати* кожного **слід** за його достоїнства (1, с. 30). Оскільки спільнота має бути в усьому слухняна й покірنا настоятелеві, то передусім **необхідно обрати** такого поводиря, щоб його власне життя служило взірцем у всьому і щоб він був, як сказав апостол, *тверезий, невинний, чесний, здібний навчати* (1 Тим. 3, 2) (1, с. 25). ...З тим, хто перебуває поруч, **слід**

розмовляти тихіше (1, с. 30). Ченцеві **не слід робити** щось із завзятістю й марнославством, а лише задля Бога і Йому на догоду (1, с. 22). Так само і в суспільстві **слід** із рівномірним співчуттям і прихильністю *ставитися* один до одного (1, с. 29):

5) з модальністю **доцільності/недоцільності** (з предикатами, до складу яких входять модальні компоненти **доцільно, варто, годиться / не годиться, належить**): *Доцільно*, щоб кожна така річ служила потребі, не її власникові (1, с. 28). Навпаки, **варто говорити** лише про корисне для духовного розвитку, та й про це *слід говорити* благопристойно, у належний час, і дозвіл на це дає призначений для цієї справи брат (1, с. 30). Оскільки **всім годиться** однаковою мірою *любити* один одного (с. 29). Жінки ваші в церквах нехай мовчать, бо **не годиться їм говорити, а належить коритися** (1 Кор. 14,34-35) (1, с. 127). Ченцеві **належить наслідувати** життєві засади святих отців, *бути стриманим, берегти* своє серце від лукавих помислів і, виконуючи заповіді, *збирати* собі скарб на небі (1, с. 21). Заповіді господні **виконувати належить** не з сумом, а з радістю (1, с. 22). Як бачимо, ці висловлення у своїй структурі подекуди мають протиставні компоненти;

б) з модальністю **примусу, вимушеності, змушеності** (з модальними допоміжними компонентами **мусити, мати**): А нижчий **мусить отримати** дозвіл на розмову від вищого за чином (1, с. 30). Вона **мусить добре знати**, що даватиме звіт перед Богом і за спільні прогріхи (1, с. 31). Той, хто відрікся від світу, **мусить дбати**, щоб себе, Богові присвячену посудину, не осквернити використанням на догоду пристрастям (1, с. 24). Та сестра, якій довірено наглядати за порядком і дисципліною, **має дбати** про те, що приємне сестрам... **має завжди викликати** до себе пошану (1, с. 31). Любов один до одного **має бути** для всіх однакова і спільна (1, с. 29). Чернець **має наставляти** нетямущих, *утішати* легкодушних, *прислужувати* немічним, *мити* ноги святим, *підкупатися* про гостей і братів, з одновірцями *бути в мирі*, а еретика *уникати, читати* істинні книги, а богопротивних навіть **не брати до рук** (1, с. 21). Вчинки і мова його (ченця) **мають бути добрі** (1, с. 21);

7) з модальністю **повинності**: Сильні **повинні нести** немочі слабких (Рим. 15, 1) (с. 135). А раб Господній **не повинен сваритися**, але бути привітним до всіх, здатним навчати, терпеливим, таким, що лагідно напоумляє вороже налаштованих... (2 Тим. 2, 24-26) (1, с. 120).

Отже, узагальнюючи спостереження над синтаксичними особливостями морально-аскетичних творів Василія Великого, приходимо до висновку, що проаналізовані тексти мають характер релігійного жанру повчань. Для висловлень-повчаль характерна особлива модальність, зумовлена особливостями конфесійного стилю і самого жанру. За функціонально-семантичними характеристиками модальності ми виділили три основні види висловлень-повчань: 1) **висловлення зі спонукальною модальністю**; 2) **висловлення з оцінною модальністю**; 3) **висловлення з дебітивною модальністю (повинності, необхідності, змушеності)**. Кожен із цих типів має відповідну кількість модально-функціональних різновидів, серед яких ми виділили 5 типів спонукальної модальності (заповіді, напучування, припису, заклику та епітимії), найтиповішими серед яких виявилися висловлення-напучування.

Висловлення-повчання з оцінною семантикою (7 різновидів) покликані вплинути на свідомість адресата, який має прийняти правильне рішення.

Висловлення-повчання з модальністю необхідності, повинності та змушуваності (7 різновидів) – це висловлення заборони, вимоги, неприйнятності, доцільності / недоцільності, примусу та повинності. Більшості висловлень-повчань у релігійних текстах притаманний афористичний характер, який ґрунтується на узагальненні й покликаний переконати вірників у правдивості й істинності Віри Христової, як-от: *..Коли сліпий водить сліпого, – обоє до ями впадуть* (1, с. 13). *„Наслідууй тих, які до тебе провадили*

подвижницьке життя, і не поспішай навчати кожного” (1, с. 14). Мала закваска заквашує все тісто (1 Кор. 5, 6) (1, с. 158). Не може сховатися, що стоїть на вершині гори. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину (Мт. 5, 14-16) (1, с. 209). Висловлення-повчання не залишать байдужим кожного, хто душею доторкнеться до сакральних текстів.

Література

1. Василій Великий. Морально-аскетичні твори / пер. з давньогрец. Л. Звонської. – Львів : Свічадо, 2007. – 380 с. (серія Джерела Християнського Сходу).
2. Вихованець І.Р. Модальність // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М.П.Бажана, 2007. – С. 385-386.
3. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Навч. посібник. – К. : НОК ВО, 1992. – 400 с.
4. Содомора А. Про деякі прикрі морфологічні тенденції в сучасній правописній практиці / Андрій Содомора // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994-1995 рр. – Львів, 1996. – С. 58-66.
5. Тронь О.А. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами дебітвності в сучасній українській мові / Тронь Оксана Андріївна : Автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.